

وضعیت محیط زیست در حقوق افغانستان و مبنای فقهی آن

سید عقیل سجادی^۱

چکیده

این پژوهش به بررسی وضعیت حقوق محیط زیست در افغانستان و مبنای فقهی آن می پردازد و قوانین زیست محیطی و ریشه های فقهی حفاظت از محیط زیست را تحلیل می کند. آلودگی هوا، آب و خاک در قوانین افغانستان جرم انگاری شده است. از منظر فقهی، قواعد «لا ضرر» و «اتلاف» اصول بنیادین حمایت از محیط زیست بوده و بر جبران خسارات تأکید دارند. قوانین مورد بررسی شامل قانون اساسی (ماده ۱۵)، قانون کود جزا (باب یازدهم)، قانون محیط زیست ۱۳۸۵ و قانون نفت و گاز (مواد ۵۹ تا ۶۳) است که دولت و اشخاص را به اتخاذ تدابیر حفاظتی، ارزیابی و احیای محیط زیست در پروژه ها، به ویژه صنعت نفت و گاز، و پیش بینی مجازات برای متخلفین ملزم می کنند. اداره ملی حفاظت از محیط زیست و دپارتمان های مشابه نشان دهنده عزم افغانستان برای اجرای این مقررات است. قوانین زیست محیطی افغانستان، به ویژه در پروژه های نفتی، مناسب و کافی ارزیابی می شوند.

کلمات کلیدی:

محیط زیست، حقوق محیط زیست، آلودگی محیط زیست، افغانستان، مبنای فقهی.

موضوع محیط‌زیست یکی از موضوعات مهم است که در سطح ملی و منطقه‌ای و جهانی در دهه‌های اخیر مطرح گردیده است و کشورها اهمیت آن را درک نموده‌اند چون متوجه شدند که دخالت انسان‌ها در طبیعت پیرامون خود از جهات بسیاری به تخریب محیط‌زیست می‌انجامد. آلودگی محیط‌زیست بر کیفیت و چرخه طبیعی اثر می‌گذارد و پیامدهای زیان باری برای زندگی انسان، حیوان، گیاه و بناها دارد. در جهان امروز، مسئله آلودگی، یکی از مهم‌ترین و حادث‌ترین مشکل تمدن انسانی است و نقش انسان در آلودگی محیط‌زیست بسیار چشم‌گیر است. طبیعت، برای بقای نسل بشر آفریده شده است و پیوندی ناگسستنی میان انسان و طبیعت وجود دارد. محیط‌زیست به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ارکان توسعه پایدار محسوب می‌شود و رشد سایر بخش‌ها در گرو پایداری و کارکرد صحیح آن معنا و مفهوم پیدا می‌کند.

حفاظت از محیط‌زیست و حمایت و اصلاح و مواظبت از آن و مسئولیت در قبال آن از موضوعاتی است که رابطه نزدیک و تنگاتنگی با نوع زندگی اجتماعی و فرهنگ جامعه دارد. حیات و بقا بشر، بستگی به حفاظت از محیط‌زیست داشته و رعایت حقوق عناصر زیست‌محیطی و احترام به حق حیات همه موجودات، نباید تنها در برهه‌ای خاص از زمان مدنظر قرار گیرد، بلکه انسان می‌بایست خود را پیوسته در طول تاریخ و در برابر آیندگان مسئول بداند و متوجه این امر مهم باشد که هر نوع افراط و یا تفریط در استفاده از منابع و هرگونه بی‌مهری نسبت به طبیعت، اثرات سویی در کل نظام طبیعت خواهد گذاشت. بنابراین، باید به حفظ محیط‌زیست و عدم تخریب آن به‌عنوان یک وظیفه انسانی و الهی نگاه نمود.

علاوه بر آنکه آگاهی عمومی نسبت به اهمیت محیط‌زیست و سبک زندگی متناسب با محیط‌زیست لازم و ضروری به نظر می‌رسد، ضوابط و مقررات بازدارنده برای محافظت از آن در سطح ملی و بین‌المللی اندیشیده شده است. بسیاری از کشورها قوانین متناسب برای محافظت از محیط‌زیست تصویب نموده‌اند و در سطح جهانی نیز اقدامات قانونی بسیاری صورت گرفته است.

از سوی دیگر، انرژی منبع حرکت و فعالیت است و دنیا بدون انرژی دنیایی راکد و مرده است. کشف نفت و گاز تحول بزرگ در زندگی بشر ایجاد نموده و منابع عظیم انرژی در اختیار وی قرار داده است. زندگی بشر با استفاده از این منابع توسعه پیدا کرده و سطح رفاه و آسایش بسیار افزایش یافته است و بر اساس آن تمدن نوین ایجاد کرده است.

یکی از موارد که آثار بسیار مخرب بر محیط زیست دارد و منجر به آلودگی محیط زیست می شود، عملیات نفتی اعم از اکتشاف، توسعه، بهره برداری، حمل و نقل و تصفیه نفت و گاز است. از آنجایی که آثار مخرب عملیات نفتی با اقدامات پیشگیرانه قابل کنترل و کاهش است، کشورها تلاش می کنند که با وضع قوانین و مقررات مناسب تبعات مخرب عملیات نفتی را کاهش دهند.

با این وجود که نفت و گاز تأثیرات عمیق بر زندگی بشر گذاشته و راه توسعه و پیشرفت بشر را فراهم نموده است، اما تبعات منفی قابل توجه نیز بر انسان و محیط زیست داشته است و اگر کشورها به استفاده بی رویه از آن ادامه دهند و ضوابط و مقررات متناسب با محیط زیست برای استفاده از آن وضع نکنند، بعید نیست که موجبات نابودی تمدن نوین فراهم شود، چون نفت از آغاز تا پایان روی محیط زیست آثار بسیار زیان بار دارد.

تبعات مخرب محیطی عملیات نفتی از آغاز اکتشاف نفت شروع می شود حفر چاه های نفت و گاز و استخراج از آن صدمات زیادی بر محیط زیست وارد می کند؛ زمین و دریا را آلوده می سازد، آب های زیرزمینی را ناسالم می کند، هوا با سوزاندن نفت و گاز آلوده می شود، حمل و نقل نفت و گاز نیز آثار مخرب جبران ناپذیر بر محیط وارد می کند، نشت آن ها از طریق لوله های فرسوده، تصادفات، خرابکاری ها هر سال مقادیر زیادی از نفت و گاز را وارد آب، زمین و هوا می کند و علاوه بر آلودگی محیط زیست به تغییرات اقلیمی نیز می انجامد.

با آگاهی عمومی از اثرات مخرب تولید، حمل و مصرف نفت بر محیط زیست اقدامات ملی و بین المللی تشدید شده است. کشورها در سطح ملی و بین المللی از طریق وضع قوانین و مقررات محدود کننده و تشویق کننده در تلاش هستند که آثار مخرب آن را کاهش دهند.

در این تحقیق تلاش می‌شود که قوانین و مقررات زیست‌محیطی افغانستان را که در مواجهه با تأثیرات مخرب تولید، حمل و مصرف نفت و گاز مقرر شده است، مورد بررسی قرار دهد و در ضمن مبانی فقهی حفاظت از محیط‌زیست را نیز به صورت مختصر تبیین می‌کند.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. مفهوم محیط‌زیست

محیط‌زیست در لغت به معنای جای زیست، زیستگاه و محیط پیرامونی است، محیط واژه عربی، اسم فاعل باب افعال ماده حوط است به معنای احاطه‌کننده است و اقیانوس را در عربی از آن جهت محیط می‌نامند که آب آن را احاطه نموده است و زیست واژه‌ای فارسی مترادف زندگی و حیات است (مشهدی، ۱۳۹۳: ۱۴) لذا محیط‌زیست به مجموع محیط‌هایی اطلاق می‌شود که در آن‌ها زندگی جریان داشته باشد و در زبان عربی به آن البیئة گفته می‌شود. معنای اصطلاحی آن نیز از معنی لغوی دور نیافته است لذا در کتاب الاسلام و البیئة چنین تعریف نموده است: محیط‌زیست؛ محیطی است که تمام موجودات زنده در آن زندگی می‌کنند و از سطح زمین، هوا، آب، گیاهان و دیگر موجودات زنده به وجود می‌آید.^۱ (الحمد و سعید صبارینی، ۱۹۷۸: ۲۸)

در قانون محیط‌زیست افغانستان مصوب ۱۳۸۵ در بنده ۱۰ از ماده ۴، محیط‌زیست را چنین تعریف نموده است: منابع طبیعی، تعاملات بین اجزای منابع طبیعی یا بین اجزای مذکور و انسان‌ها و حیوانات، خواص فیزیکی، فرهنگی، تزئینی یا شرایطی است صحت و سلامت آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بر این می‌توان گفته که محیط‌زیست عبارت است محیطی شامل هوا، آب، خاک، منابع طبیعی، گیاهان، جانوران، انسان و روابط متقابل بین آن‌ها است.

۱-۲. مفهوم آلودگی

آلودگی یک مفهوم یکی از مفاهیم پرکاربرد است که همزمان با مفهوم محیط‌زیست در ادبیات حقوقی رایج شده است و در زبان عربی بر آن تلوث اطلاق می‌شود. آلودگی به فرایندی گفته می‌شود که منجر به افزودن مواد مضر یا کثیف به زمین، هوا، آب و محیط و غیر شود

۱. المحيط الذي تعيش فيه جميع الكائنات الحية، وتتألف من سطح الأرض والهواء، والماء، والنبات، وسانر الكائنات الحية

به طوری که استفاده مطلوب از آن‌ها امکان‌پذیر نباشد و تخریب محیط زیست شامل هوا، آب، زمین و آلودگی زباله‌های سخت و خطرناک می‌شود. (تشمیل انواع التلوث البیئی علی تلوث الهواء، الماء، التربة، التلوث الناتج عن المخلفات الصلبة و المخلفات الخطرة و التلوث بالضجيج). (امین حسین، ۲۰۱۰: ۱۷)

قانون محیط زیست افغانستان در بند ۲۳ از ماده ۴ آلودگی را چنین تعریف نموده است: آلودگی: تغییر مستقیم یا غیرمستقیم خواص فیزیکی، حرارتی، شیمیایی یا بیولوژیکی محیط زیست است که به اثر دفع و انتشار مواد مضر بر استفاده درست، اثر وارد نموده و باعث ایجاد وضعیت پرخطر برای صحت، مصونیت و رفاه عامه یا محیط زیست گردیده و یا منجر به نقض شرایط، حدود یا قیودی شود که اجازه آن تابع احکام این قانون هست. بنابراین آلودگی عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا، خاک به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی و یا بیولوژیکی آن را به گونه‌ای تغییر دهد که به حال انسان، سایر موجودات و آثار و ابنیه مضر باشد.

۳-۱. اقسام آلودگی

آلودگی‌ها انواع مختلف دارد و هر چیزی که به محیط زندگی انسان و دیگر موجودات زنده در ارتباط باشد و در استفاده از آن تغییر منفی ایجاد شده باشد، در محدوده آلودگی قرار می‌گیرد. لذا ایجاد صوت و موج‌های نامطلوب که برای انسان و دیگر موجودات زنده ممکن است ضرر و یا آثار منفی داشته باشد، نیز از انواع آلودگی به حساب می‌آید ولی مهم‌ترین آن‌ها آلودگی آب، زمین و هوا است که عملیات نفتی به صورت مستقیم در ایجاد آن نقش دارد، از این رو، تنها به این سه مورد پرداخته می‌شود. در قانون محیط زیست افغانستان به این سه مورد به صورت خاص اشاره شده است در ماده ۲۷ این قانون آمده است که: «هیچ شخص حق ندارد آلوده‌کننده را در محیط زیست تخلیه نموده یا سبب آلوده ساختن محیط زیست گردد و یا اجازه دهد محیط زیست (زمین، آب و هوا) تا حدی آلوده شود. به نظر می‌رسد که ذکر این سه مورد از آن جهت اهمیت دارد که بالاترین موارد آلودگی محیطی و تأثیرگذارترین آن مربوط به این سه نوع می‌گردد. در حالی که در بند ۲۲ از ماده ۴ این قانون، معنی اصطلاح آلوده‌کننده را بسیار وسیع دانسته است و صوت، ارتعاش، حرارت، تشعشع، نور و انرژی را نیز از مصادیق

آلوده‌کننده تلقی نموده است. باب یازدهم قانون جدید مجازات افغانستان که کد جزا نامیده شده است، به جرائم مربوط به محیط‌زیست اختصاص داده و از ماده ۸۰۷ تا ماده ۸۵۰ حدود چهل و سه ماده به احکام مربوط به محیط‌زیست پرداخته است. در ماده بند ۱ از ماده ۸۰۷ جرم محیط‌زیستی را چنین تعریف نموده است: «شخصی که مواد مضر یا مواد آلوده‌کننده را در آب، خاک، هوا یا زمین به اندازه‌ای که کیفیت فیزیکی، کیمیایی یا بیولوژیکی آن‌ها را طوری که به انسان یا سایر موجودات زنده، گیاهان یا بناها مضر باشد، پخش یا مخلوط کند، مرتکب جرم محیط‌زیستی شناخته شده، به حبس متوسط، محکوم می‌گردد.

۴-۱. مفهوم آلودگی هوا

منظور از آلودگی هوا، ورود عناصر و ترکیبات تازه به هوا یا تغییر در میزان عناصر و ترکیب‌هایی است که در ساختار طبیعی آن، وجود دارد. به تعبیر دیگر، آلودگی هوا عبارت است از نفوذ یک یا چند ماده آلوده‌کننده از نوع گاز، مایع، جامد و تشعشعات پرتوزا و غیر پرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را تغییر دهد (ترکیب طبیعی هوا را برهم بزند) و برای انسان و موجودات زنده دیگر و همچنین آثار و ابنیه زیان‌آور باشد. برای مثال، با توجه به اینکه سرب در ترکیب طبیعی هوا وجود ندارد، ورود آن به هوا، نوعی آلودگی است. افزایش دی‌اکسید کربن نیز که با مقداری مشخص در ترکیب اتمسفر وجود دارد، آلودگی هوا به شمار می‌آید. آلودگی هوا یکی از پدیده‌های زندگی مدرن امروزی و ناشی از تمدن است که در اثر فعالیت‌های شبانه‌روزی بشر به وجود می‌آید. این تمدن ناشی از تولید مواد غذایی، صنعتی، کالاهای مختلف و انرژی است. تداوم این آلودگی‌ها باعث بیماری‌ها یا اختلالاتی برای انسان، حیوانات و گیاهان ایجاد می‌کند و به میزان فراوان، زندگی بشر را به مخاطره می‌اندازد. نشت و تخلیه همیشگی در طی فرایند استخراج، پردازش و حمل‌ونقل گاز طبیعی منجر به انتشار گازهای گلخانه‌ای می‌شود، البته بسته به ترکیب گاز فراوری نشده، آلاینده‌های دیگر نیز وارد هوا می‌شود و با آلودگی هوا سلامتی انسان و دیگر موجودات زنده تهدید می‌شود. ترکیبات فراوانی در سیستم‌های تولید نفت و گاز استفاده می‌شود که امکان دارد از طریق کمپرسورها، شیرها، پمپ‌ها، کلاهایک‌ها و لوله‌ها نشت کند. علاوه بر آن نشت‌های ناخواسته تعدادی از منابع، گاز را به صورت عمدی به بیرون تخلیه می‌کنند. به‌طور مثال شیرهای

تحت فشارهای که در سیستم‌های گاز طبیعی استفاده می‌شوند، دارای نشتی دائمی هستند. HAPs آلاینده‌های خطرناک هوا هستند که از فرایندهای نفت و گاز طبیعی منتشر می‌شود، مهم‌ترین این آلاینده‌ها شامل هیدروژن سولفید، فرمالید و هیدروکربن‌های خاص مانند بنزین که یک ماده سرطان‌زا شناخته شده است، می‌باشند. (دوبراردان و محمد زاده، ۱۳۹۳: ۸۹) لذا هوا بر اثر عملیات نفتی آلوده می‌شود عمده دلیل آلودگی هوا سوزاندن گاز همراه نفت است. در بسیاری از موارد گاز همراه نفت سوزانده می‌شود تا امکان تولید نفت فراهم شود. (شیروی، ۱۳۹۵: ۵۶۶) قانون کد جزای افغانستان در بند ۳ از ماده ۸۱۹ ایجاد آلودگی هوا جرم انگاشته و چنین مقرر نموده است که: «شخصی که عمداً یا به اهمال بخار، دود، آب کثیف یا مواد دیگری را که باعث ضرر، اذیت یا آلوده شدن محیط زیست برای ساکنین گردد، در فضا رها کند.» و در صدر ماده جزای مرتکب این جرم بیان شده است.

۵-۱. مفهوم آلودگی آب

بر اثر فعالیت‌های انسانی در ترکیب یا خواص آن به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم تغییراتی حاصل می‌شود تا حدی آب به‌طور طبیعی نامطلوب گردد. یا به‌عبارتی دیگر، آبی را آلوده می‌گویند که مقدار اکسیژن محلول در آن از مقداری مخلوط شدن با عوامل آلوده‌کننده مخصوصاً مواد آلی مثلاً از که برای زندگی آبزیان ضروری است کمتر باشد. در صورت طریق تخلیه فاضلاب به آب، این مواد به علت خاصیت اکسید شونده‌ی شدید، با مصرف اکسیژن محلول در آب، اکسید شده و لذا اکسیژن محلول در آب به‌شدت تقلیل یافته تا جایی که گاه مقدار آن به صفر می‌رسد. آلودگی آب بر اثر ورود فاضلاب انسانی، بهداشتی، خانه‌ها و فاضلاب‌های صنعتی کارخانه‌ها به آب‌های آلودگی خاک آلودگی خاک بیشتر به‌واسطه زباله و فاضلاب و همچنین نشتی و نفوذ مواد نفتی و روغنی و اسیدی و ... به زمین ایجاد می‌شود مهم‌ترین گازهای آلوده‌کننده SH_4 ، CH_4 ، CO_2 ، CO است این گازها در خاک نیز تولید آلودگی می‌کند. پلاستیک مهم‌ترین زباله‌ای است که سال‌ها در خاک باقی می‌ماند و تنفس خاک را مختل می‌کند. به دلیل اینکه همه پالایشگاه‌ها فرایند یکسانی در تصفیه و پردازش ترکیبات نفتی ندارد، مواد موجود در پساب خروجی آن‌ها دارای ترکیبات شیمیایی متفاوت خواهند بود. قبل از اینکه مواد خروجی پالایشگاه به محیط تخلیه

شود، ۳ فرآیند عمده جهت تصفیه آن‌ها صورت می‌گیرد که شامل جداسازی بر اساس نیروی گرانش جداسازی API، جداسازی در تانک، تصفیه پیشرفته، تصفیه بیولوژیکی هست. زمانی که مواد نفتی وارد آب می‌شود به سرعت پخش می‌شود اجزای گاز و مایع تبخیر می‌شود و بعضی دیگر از اجزای در آب حل و یا حتی اکسید می‌شود. انحلال مواد با فراریت کم باعث تبدیل آب به آمولسیون می‌شود. تعدادی از باکتری‌ها موجود در آب‌های پذیرنده پساب نفتی دستخوش تغییراتی می‌شود و سرانجام و به دلیل گرانش به اعماق آب نفوذ می‌کنند. زمانی که مواد خروجی حاصل از پالایشگاه‌های نفتی وارد محیط می‌شود، ناگزیر با آب پذیرنده رقیق می‌شود. (دو برادران و محمد زاده، ۱۳۹۳: ۸۹) این مواد نفتی منحل شده در آب‌ها بر سلامتی و موجودات آبرزی و انسان و دیگر موجودات زنده تبعات بسیار مضر دارد.

۱-۶. مفهوم آلودگی خاک

خاک، ماده پرارزشی است؛ زیرا زندگی انسان و بسیاری از موجودات زنده دیگر، بدون وجود خاک، ناممکن است. خاک، لایه نازکی از زمین را تشکیل می‌دهد و از مواد گوناگونی مانند مواد معدنی جامد، مواد آلی، آب، هوا و میکروارگانیسم تشکیل شده است. در قسمت معدنی آن، فرسایش‌ها و دیگر تغییرات فیزیکی دوران مختلف زمین‌شناسی، صخره‌ها را به خاک تبدیل کرده است. قسمت آلی موجود در خاک، شامل پسماندهای گیاهی و حیوانی در پی عمل تخریب و حتی باکتری‌ها و قارچ‌ها و موجوداتی همچون کرم خاکی است. یک خاک نمونه برای تولید محصول باید در حدود ۵ درصد مواد آلی و ۹۵ درصد مواد معدنی داشته باشد.

از آنجاکه فرایند تشکیل خاک، به زمانی طولانی نیاز دارد، چنان‌که تشکیل یک سانتی‌متر آن، به صد تا هزار سال نیاز دارد، باید در بهره‌برداری و نگهداری از آن بسیار بکوشیم. آلودگی خاک عبارت است از هرگونه تغییر در ویژگی‌های متشکله خاک، به گونه‌ای که استفاده از آن ناممکن شود. مطالعه گیاهان نشان داده است که برخی از آفت‌کش‌ها به دلیل پایداری‌شان در خاک، نه تنها ممکن است محیط را برای نباتاتی که در تناوب زراعی وارد می‌شوند، نامطلوب سازند، بلکه ممکن است به وسیله نقل و انتقال و سرانجام ورود به زنجیره

غذایی، اسباب آلودگی بخش‌های مختلف بیوسفر را فراهم سازند و حیات انسان و دیگر جانداران را به خطر اندازند.

آلودگی خاک ناشی از به‌کارگیری کودهای شیمیایی، از راه تغییر در ویژگی‌های فیزیکی، شیمیایی و سرانجام بیولوژیکی است. کودهای معدنی، در تغییر غلظت املاح، تغییر PH و ایجاد مسمومیت و کاهش در عناصر جزئی خاک دخالت دارند. آلودگی ناشی از فضولات آلی، اعم از خانگی، صنعتی و روستایی، دارای مزیت‌هایی در تولیدات زراعی هستند، ولی این فضولات بدون توجه به استفاده درست، سبب ورود فلزات سنگین به آب‌های سطحی و زیرزمینی می‌شوند. سموم، کودها، پسماندها و شیرابه و شیرابه شهری، سال‌ها می‌تواند در خاک، انباشته و سبب آلودگی آن شود. پدیده انتقال آلودگی در خاک را می‌توان با مثالی از تزریق آلاینده در یک لوله که حاوی خاک ماسه‌ای است، بیان کرد. با تزریق آلودگی در لوله، فرض می‌شود آلودگی با سرعت ثابت ۷ همراه سیال در طول لوله حرکت می‌کند. با توجه به تعاریف ارائه‌شده مشخص است که به این انتقال آلودگی همراه سیال در طول لوله پدیده جابه‌جایی آلودگی گفته می‌شود. همین‌طور که آلاینده به همراه سیال در طول لوله پیش می‌رود، دچار یک پخش‌شدگی نیز می‌شود و یا به عبارت دیگر، آلودگی همراه سیال هنگام جابه‌جایی دچار پراکندگی نیز شده است. این موضوع ناشی از وجود ذرات خاک و حفرات بین آن‌ها است. (حیدرپور و علیایی، ۱۳۹۲: ۴۱)

۲. محیط‌زیست در قوانین و مقررات افغانستان

موضوع حفظ محیط‌زیست در قوانین و مقررات فعلی و نافذ افغانستان جایگاه مطلوب دارد هرچند که در گذشته نه‌چندان دور، اهمیت آن در قوانین جاری کشور به چشم نمی‌خورد ولی بعد از آغاز دوره جدید به موضوع محیط‌زیست توجه شده است. علاوه به وضع مقررات مربوط به حفظ محیط‌زیست در قانون جزا، قانون معادن و قانون نفت و گاز افغانستان، قانون خاص محیط‌زیست نیز مصوب شده است. مهم‌تر از آن، قانون اساسی که بارزترین سند حقوقی هر کشور می‌باشد، نیز به موضوع حفظ محیط‌زیست سالم تأکید کرده و دولت را مکلف به صیانت از آن نموده است.

قانون اساسی هر کشور بالاترین و ارزشمندترین سند حقوقی آن کشور به حساب می‌آید که حافظ منافع علیا و ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی افغانستان است، موضوعی که در قانون اساسی درج می‌شود گویای اهمیت آن است. در بخشی از مقدمه‌ی قانون اساسی افغانستان حفظ محیط‌زیست سالم را یکی از اهداف قانون اساسی تلقی نموده است و ماده پانزدهم قانون اساسی افغانستان نیز دولت مکلف را به اتخاذ اقدامات و تدابیر در راستای حفظ محیط‌زیست می‌کند. در این ماده چنین مقرر می‌کند: «دولت مکلف است در مورد حفظ و بهبود جنگل‌ها و محیط‌زیست تدابیر لازم اتخاذ نماید». با این وجود، یکی از نقص‌های که قانون اساسی افغانستان در این موضوع به‌خصوص دارد، دسترسی به محیط‌زیست مطلوب، آب آشامیدنی سالم و هوای پاک از جمله‌ی حقوق اساسی شهروندان افغانستان به شمار نیامده است که در این صورت دارای تضمین حقوقی بیشتر می‌گردید و امکان تعدیل در آن بسیار کاهش می‌یابد. باینکه قانون اساسی افغانستان یکی از بهترین قوانین اساسی است، این یک نقص فاحش در آن به حساب می‌آید.

قانون جدید مجازات افغانستان که کود جزا نامیده است، در تاریخ ۱ حمل سال ۱۳۹۸ در روزنامه رسمی نشر شد و مطابق بند ۱ از ماده ۹۱۶ آن، نه ماه بعد از تاریخ نشر نافذ شده است. این قانون تخریب و ایجاد آلودگی در محیط‌زیست را جرم تلقی نموده و برای اشخاص مرتکب و متخلف مجازات نسبتاً سنگین را پیش‌بینی کرده و مقررات مناسب را در راستای حفظ محیط‌زیست وضع نموده است. باب یازدهم این قانون در چهارفصل از ماده ۸۰۷ تا ماده ۸۵۰ شامل ۴۳ ماده، به جرائم مرتبط علیه محیط‌زیست و مجازات مرتکبان آن اختصاص می‌یابد.

در این ۴۳ ماده بخش‌های مختلف محیط‌زیست مورد اشاره قرار می‌گیرد و مجازات اشخاص که مقررات محیط‌زیست را مراعات نمی‌کنند، تعیین می‌کند. در بند اول ماده ۸۰۷ جرم محیط‌زیستی را تعریف می‌کند و در این بند پخش و مخلوط نمودن مواد مضر و آلوده‌کننده به آب، خاک، هوا و زمین به اندازه‌ی که کیفیت فیزیکی، کیمیایی یا بیولوژیکی آن‌ها به انسان یا سایر موجودات زنده، گیاهان یا بناها مضر باشد، جرم انگاشته و شخصی که مرتکب آن شود به حبس محکوم نموده است و در بند ۲ این ماده نیز به مسؤولیت مدنی و کیفری مجرمین

محیط‌زیستی اشاره نموده و مقرر کرده است که هرگاه جرم‌های فقره اول به صدمه‌ی جسمی، روحی و مرگ شخص منجر گردد، مرتکب علاوه بر حبس طویل به جزای این جرم‌های مرتکب شده، نیز محکوم می‌گردد. در فصل اول این باب مخصوص به احکام محیط‌زیستی به احکام کلی و مجازات پیش‌بینی شده، می‌پردازد و فصل دوم آن اختصاص به جرائم مربوط به جنگل‌ها و مجازات آن و خرید و فروش جنگل دولتی دارد و در فصل سوم ایجاد آلودگی در آب و منابع آبی و جرائم مربوط به منابع آب و مجازات آن، اختصاص یافته و در فصل چهارم احکام مربوط به تخریب زمین و مجازات آن پیش‌بینی شده است. لذا می‌توان نتیجه گرفت که قانون جدید مجازات افغانستان در راستای حفظ محیط‌زیست و عدم ایجاد آلودگی در آن مجازات مناسب و بازدارنده وضع نموده است که می‌تواند در صیانت از محیط‌زیست تأثیر گزار باشد.

قانون محیط‌زیست افغانستان در ۹ فصل شامل ۷۸ ماده مصوب و در تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۱۲ در روزنامه رسمی نشر و نافذ گردید. در ماده ۲، اهداف قانون محیط‌زیست که این قانون در راستای نیل به آن وضع شده، آمده است و حفاظت صحت بشری، حیوانی و نباتی و بهبود وضع معیشت آن‌ها، تأمین منافع و نیازمندی‌های نسل فعلی و آینده مرتبط با محیط‌زیست، حفظ میراث‌های طبیعی و فرهنگی و تسهیل در امر بازسازی و رشد دوام‌دار اقتصاد ملی، از جمله اهداف این قانون برشمرده شده است. فصل نخست آن شامل ۸ ماده اختصاص به احکام کلی این قانون را دارد و فصل دوم دارای ۴ ماده، وظایف و صلاحیت‌های اداره ملی حفاظت از محیط‌زیست را مشخص نموده است و فصل سوم شامل ۱۴ ماده، پلان‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها، طرز‌العمل‌ها و تنظیم فعالیت‌های محیط‌زیستی جهت صیانت از محیط‌زیست را تبیین می‌کند و فصل چهارم شامل هفت ماده جهت کنترل آلودگی‌های محیط‌زیستی به احکام مربوط به منع ایجاد آلودگی اختصاص یافته است، در فصل پنجم جهت حفظ و تنظیم منابع آب تدابیری اتخاذ نموده است و در فصل ششم به تنوع حیات، حفاظت و تنظیم منابع طبیعی مقررات وضع کرده است و در فصل هفتم جهت آگاهی عمومی و معلومات محیط‌زیستی و آموزش حفاظت از محیط‌زیست اقدامات اندیشیده است و در فصل هشتم مجازات قانونی و مسئولیت اشخاص حقوقی بیان گردیده و در فصل آخر به

احکام متفرقه مرتبط با محیط‌زیست مقرراتی وضع نموده است. در این گزارش خلاصه‌ای از این قانون نسبتاً جامع مربوط به محیط‌زیست افغانستان ارائه شد که تبیین مفصل آن از عهده این مقاله مختصر بیرون است. در ماده ۸ این مقرر شده است که هیچ شخص حق ندارد که باعث آلودگی محیط‌زیست شود و این قانون برای آغاز فعالیت پروژه‌های انکشافی و توسعه‌ای اشخاص را ملزم نموده است که قبل آغاز فعالیت طرح اثرات پروژه بر محیط‌زیست را تهیه کنند.

۱-۲. تهیه طرح بررسی اثرات پروژه‌ها بر محیط‌زیست

در ماده ۲۱ این قانون آمده است که: تطبیق کنندگان پروژه‌ها، پلان‌ها یا فعالیت‌های که تأثیرات سوء آن بالای محیط‌زیست متصور است، مکلف‌اند اجرائیات کامل مبنی بر ارزیابی بین‌المللی اثرات محیط‌زیستی را در رابطه به چنین اقدامات به موافقه‌ی اداره ملی حفاظت محیط‌زیست رعایت نمایند. لذا در عملیات نفتی مطابق این ماد باید قبل از آغاز آن جنبه‌های محیط‌زیستی آن را رعایت نمایند تا از آلودگی‌های احتمالی جلوگیری گردد. در ماده سیزدهم این قانون نیز آمده است که: انجام فعالیت‌ها یا تطبیق پروژه‌ها و پلان‌های که بالای محیط‌زیست تأثیرات سوء وارد می‌کند، جواز ندارد، مگر اینکه حکم مندرج ماده شانزدهم این قانون در زمینه رعایت گردیده باشد. این قانون در ماده چهاردهم اشخاصی را که پروژه‌ها را تطبیق می‌کنند یا انجام آن را درخواست دارند، ملزم می‌کند که معلومات دقیق قبلی خود را جهت ارزیابی مثبت و منفی آن بر محیط‌زیست به اراده ملی حفاظت از محیط‌زیست ارائه نمایند. در این ماده آمده است که اداره ملی محیط‌زیست بعد از مطالعه پلان و با مشورت کمیته‌ی اختصاصی ارزیابی اثرات محیط‌زیستی تنها در صورت با پروژه‌ها به صورت مشروط یا غیر مشروط موافقت می‌کند که اثرات منفی آن پروژه بر محیط‌زیست جزئی باشد و در صورتی که در اجرای پروژه آثار منفی عمده بر محیط‌زیست محتمل باشد، تطبیق کننده و یا پیشنهاد دهنده پروژه مکلف هستند که طرح کاهش اثرات منفی محیط‌زیست را آماده نموده و به اداره ملی حفاظت از محیط‌زیست ارائه نمایند. بر اساس مواد ۱۳، ۱۴، ۱۶ قانون محیط‌زیست، اشخاصی که پروژه‌های نفتی اعم از اکتشاف، توسعه، بهره‌برداری، حمل و نقل و تصفیه نفت و فراورده‌های نفتی انجام می‌دهند قبل آغاز اجرای عملیات، طرح اثرات

محیط‌زیستی آن را به اداره ملی حفاظت محیط‌زیست ارائه نمایند و موافقت کتبی آن را به دست بیاورند و در غیر این صورت نمی‌توانند هیچ‌گونه فعالیتی برای تطبیق پروژه‌ی خود انجام دهند.

۲-۲. عدم آغاز پروژه بدون صدور مجوز کتبی از اداره حفاظت محیط‌زیست

در ماده شانزدهم آمده است که اداره ملی حفاظت از محیط‌زیست، طرح کاهش اثرات منفی پروژه بر محیط‌زیست را با مشاوره‌ی هیئت تخصصی بررسی می‌کند و اگر به این نتیجه برسد که تطبیق پروژه یا انجام فعالیت موجب آثار منفی غیرقابل قبول می‌گردد یا تدابیر کاهش اثرات منفی بر محیط‌زیست کافی نیست، اداره ملی حفاظت محیط‌زیست اجازه‌نامه صادر نمی‌کند. در ماده نهم این قانون یکی از صلاحیت‌های اداره ملی حفاظت از محیط‌زیست را صدور اجازه‌نامه دانسته است. لذا هیچ پروژه‌ای بدون مجوز از اداره محیط‌زیست فعالیت‌های خود را نمی‌تواند آغاز کند. در ماده ۷۷ این قانون نیز به این امر تصریح گردیده است؛ اشخاصی که جواز نامه و اجازه‌نامه‌های مندرج قانون مواد معدنی و سایر اسناد تقنینی را که محیط‌زیست به اثر آن متأثر می‌گردد، حصول نموده‌اند، تنها در صورتی می‌توانند به فعالیت‌های مربوط بپردازند که موافقت کتبی اداره ملی حفاظت محیط‌زیست را به دست آورده باشند.

۲-۳. پیش‌بینی مجازات

در ماده ۷۰ این قانون برای اشخاص که این قانون را نقض نمایند، مجازات پیش‌بینی شده است؛ در بند ۱ این ماده مقرر شده است که هرگاه دارنده‌ی جواز نامه، اجازه‌نامه یا اجازه صادرشده، مرتکب یکی از اعمال که در ادامه ماده ذکر شده است، گردد، متخلف تلقی شده و مطابق این قانون مجازات می‌شود اگر این اشخاص عمداً از شرایط مندرج در اجازه‌نامه تخلفی نموده باشند، به حبس متوسط و جزای نقد معادل خسارت وارده یا هر دو محکوم می‌شوند و در صورتی که به احکام این قانون عمداً عمل نکنند، به حبس الی شش ماه یا جزای نقدی معادل خسارت وارده محکوم می‌شوند و در صورتی که اطلاعات گمراه‌کننده و نادرست عمداً ارائه نموده باشند، حسب احوال به حبس الی سه ماه یا جزای نقدی معادل خسارت وارده یا هر دو محکوم می‌شوند و در صورتی که از اجرائیات، تنفیذ صلاحیت‌ها یا انجام وظایف قانونی مفتش عمداً ممانعت نمایند، حسب احوال به حبس الی سه ماه یا جزای نقدی

الی صد هزار افغانی یا هر دو محکوم می‌شوند. در بند ۲ این ماده نیز تصریح شده است که به اداره ملی حفاظت محیط‌زیست صلاحیت داده شده است که سایر اشخاص متخلف از احکام این قانون را به جریمه نقدی محکوم کند.

۲-۴. رجحان داشتن قانون محیط‌زیست

از آنجاییکه قانون محیط‌زیست یک قانون خاص به حساب می‌آید، یکی از ویژگی‌های این قانون مقدم بودن آن نسبت به دیگر قوانین نافذ کشور است و در ماده ۷۶ این قانون نیز به این امر تصریح شده است که در صورتی که احکام این قانون با سایر قوانین نافذ که تطبیق آن بر روی محیط‌زیست اثرات منفی وارد نماید، تناقض داشته باشد، احکام این قانون ارجحیت دارد.

۲-۵. قانون نفت و گاز

قانون جدید نفت و گاز افغانستان که در سال ۱۳۹۶ تصویب و با نشر به تاریخ ۱۳/۶/۱۳۹۶ در روزنامه رسمی نافذ گردید، دارای ۹ فصل و ۷۸ ماده است و این قانون یکی از قوانین نسبتاً جامع و پیشرفته در وضع مقررات مربوط به اکتشاف، توسعه، استخراج، حمل و نقل و تصفیه نفت و گاز به حساب می‌آید. مواد ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲ و ۶۳ قانون نفت و گاز افغانستان به احکام مربوط به محیط‌زیست در عملیات نفتی اختصاص پیدا نموده‌اند. از آنجایی که در عملیات نفتی احتمال تخریب و آلودگی محیط‌زیست اعم از خاک، هوا و آب و منابع آبی بسیار بالا است و بیشترین آلودگی محیط‌زیست از این طریق ایجاد شده است، مواد فوق جهت حفظ محیط‌زیست در اکتشاف و استخراج نفت و گاز مقررات مناسب پیش‌بینی شده است که رعایت این مقررات به میزان قابل‌توجهی اثرات آلودگی نفتی بر محیط‌زیست را می‌تواند کنترل نموده و کاهش دهد.

الف) طرح ارزیابی تبعات محیط‌زیستی

قانون جدید نفت و گاز اشخاص حقیقی و حقوقی طرف قراردادهای عملیات نفتی مکلف کرده است که قبل از آغاز هرگونه فعالیت در اجرای پروژه‌ها طرح حفاظت محیط‌زیست را تهیه نمایند و در این طرح اثرات اجرای پروژه نفتی بر محیط‌زیست را به صورت دقیق ارائه نمایند و این یکی از جنبه‌های قوت این قانون به حساب می‌آید. در ماده ۵۹ این قانون پیش‌بینی

شده است که طرح حفاظت محیط‌زیست در عملیات بالا دستی نفت و گاز جهت ارزیابی محیط‌زیست، شرح اکوسیستم قبل از آغاز مرحله تولید انکشافی تهیه شده و این طرح حاوی انواع حیوانات، نباتات و پرندگان بومی، کیفیت خاک، کیفیت هوا، آب‌های زیرزمینی و سطحی و زیست موجودات زنده باشد. در بند ۲ این ماده آمده است که تأثیر عملیات نفتی بر مردم آن منطقه نیز باید در طرح حفاظت محیط‌زیست گنجانده شود. برنامه‌های مدیریتی و راه‌های حفظ محیط‌زیست، رفع یا کاهش آلودگی و جبران خسارت‌های وارد شده بر مردم آن منطقه نیز باید در طرح ارائه گردد. در این طرح دو هدف دنبال می‌شود؛ نخست؛ اینکه به مقامات اطلاع می‌دهد که اجرای این پروژه چه تبعات زیست‌محیطی را در پی دارد. دوم؛ اینکه راه‌های مقابله با اثرات منفی زیست‌محیطی ارائه شود با توجه به آن‌ها تبعات منفی محیط‌زیست کاهش یابد. طرح ارزیابی تبعات احتمالی پروژه‌های نفتی رعایت ضوابط و مقررات محیط‌زیست را امکان‌پذیر می‌سازد.

ب) طرح احیای محیط‌زیست

با رعایت کامل ضوابط محیط‌زیست در عملیات نفتی هم ناگزیر است که تبعات منفی بر محیط‌زیست نداشته باشد، چون امکان ندارد اجرای پروژه نفتی بدون اثرات منفی بر محیط‌زیست باشد، لذا لازم است که برای احیای محیط‌زیست به صورت طبیعی طرحی آماده نمایند که در صورت اتمام پروژه و تعطیلی عملیات نفتی با اجرای آن طرح محیط‌زیست آسیب‌دیده به صورت نخست برگردد. لذا، در قانون پیش‌بینی شده که باید طرح احیای محیط‌زیست قبل از آغاز فعالیت تهیه شود و در آن طرح راه‌کارهای احیای محیط‌زیست و راه‌های اجرای آن پیش‌بینی شود تا محیط‌زیست بعد از تعطیلی پروژه به حالت طبیعی اعاده گردد. در بند ۵ ماده ۵۹ قانون‌گذار پیش‌بینی کرده که طرف قراردادهای نفتی بالا دستی مکلف‌اند که برای احیای محیط‌زیست که در اثر عملیات نفتی آسیب‌دیده است، طرح خود را قبل از آغاز فعالیت تهیه نموده و در آن چگونگی اعاده منطقه‌ی مورد اجرای پروژه به حالت طبیعی را باید پیش‌بینی نماید.

ج) اداره حفظ محیط‌زیست

در ماده ۶ قانون نفت و گاز پیش‌بینی شده است که در وزارت معادن و پترولیوم اداره حفظ محیط‌زیست ایجاد گردد و این اداره موظف به همکاری با اداره ملی حفاظت محیط‌زیست بوده و مسئولیت نظارت بر رعایت ضوابط محیط‌زیست بر اجرای پروژه‌ها دارد و ارزیابی طرح‌های زیست‌محیطی پروژه‌های نفت و گاز نیز به عهده این اداره است و صلاحیت تعطیلی پروژه‌ها و واگذاری آن‌ها نیز از وظایف این اداره می‌باشد.

د) ارائه گزارش حوادث

پیمان‌کار موظف است که در حین اجرای پروژه نفتی از بروز حوادث جدی و خطرات قریب‌الوقوع به اسرع وقت به مقامات مربوط گزارش دهد و این تکلیف در ماده ۶۲ قانون نفت و گاز پیش‌بینی شده است. طرف قرارداد در عین حالی که به مقامات مربوط گزارش می‌دهد با توجه به طرح مدیریتی، باید تدابیری اتخاذ نماید که از بروز حوادث جلوگیری کند یا خطرات حوادث را کاهش دهد. بنابراین ارائه گزارش تبعات منفی زیست‌محیطی با مقامات مربوط در قانون پیش‌بینی شده است که می‌تواند از آلودگی‌های بیشتر محیط‌زیست جلوگیری نموده و اثرات آن را کاهش دهد.

۳. مبانی فقهی حفاظت محیط‌زیست

از آنجایی که مبانی قوانین و مقررات در حقوق اسلام باید از فقه استخراج شود، در وضع قوانین و مقررات حفاظت از محیط‌زیست مورد توجه قرار گرفته است. قواعد زیادی در فقه وجود دارند که بر اساس آن می‌توان از محیط‌زیست محافظت نمود و از تجاوز و آلودگی آن جلوگیری نمود. در این بخش به چند قاعده فقهی که مبنای مقررات محیط‌زیست قرار گرفته است، اشاره می‌شود.

۳-۱. قاعده لا ضرر

قاعده لا ضرر در فقه یکی از قواعد پرکاربرد و معروف است و از نظر برخی فقها، از جمله پنج قاعده‌ای است که تمام مسائل فقه به آن‌ها بازمی‌گردد (سیوطی، بی‌تا: ۱۵) حتی عده‌ای معتقدند نیمی از شریعت اسلامی مبتنی بر قاعده لا ضرر است. (عطیه، بی‌تا: ۴: ۲۲۳) بر

این اساس، احکام ضرری در دین اسلام ممتنع می باشد و احکام ضرری شامل احکام وضعی و تکلیفی می شود. در مورد این قاعده، فقها بحث های بسیار وسیع و گسترده انجام داده اند که نیاز به یادآوری ندارد. در حوزه محیط زیست نیز می توان بر اساس این قاعده استناد نمود و از آسیب رساندن بر محیط زیست جلوگیری کرد و بر اساس آن، هر نوع ضرر و زیان به منابع طبیعی را ممنوع اعلام نمود. آسیب ها و ضررهای متعدد در آلودگی های محیط زیستی وجود دارد که زیر به آن اشاره می شود:

الف) آسیب های جسمی به انسان ها

برخی از آلودگی ها به طور مستقیم سلامتی جسمی انسان را مورد تهدید قرار می دهد و منجر به امراض زیادی می گردد. لذا بر اساس این قاعده؛ هر شخص حقیقی و یا حقوقی که سبب آلودگی آب، هوا و زمین و دیگر آلودگی ها شود و این آلودگی ها آسیب و زیان به سلامتی اشخاص و افراد جامعه رساند، علاوه بر ارتکاب حرمت شرعی، مسئول زیان های افراد آسیب دیده نیز می شوند و باید ضررهای این افراد را جبران کنند. بنابراین اگر ایجاد آلودگی موجب زیان جسمی به دیگر انسان ها شود، باید شخص واردکننده، همه زیان های وارده را به صورت عادلانه جبران کند و در صورت عدم امکان، رضایت آسیب دیده را بگیرد. شرکت هایی که عملیات نفتی یا استخراج معادن یا هر نوع عملیات تولیدی انجام می دهند، در مرحله نخست باید طوری عمل کنند که به هیچ کسی آسیب نرساند و در صورت ناگزیر، باید ضررهای وارده را جبران کنند و در غیر این صورت مسئولیت شرعی و حقوقی بر عهده آن ها باقی می ماند.

لذا اگر شرکت ها از طریق عملیات به خاک و آب و هوا آلودگی وارد نمودند و آب های زیرزمین، یا زمین های کشاورزی و یا هوای اطراف را آلوده نمودند و به اثر آن سلامتی مردم آسیب دیدند، این شرکت ها مسئول هستند. در بند ۴ از ماده ۵۹ قانون نفت و گاز افغانستان به این موضوع اشاره نموده و شرکت نفتی را ملزم کرده که پلان مدیریتی محیط زیست را تهیه کند و از جمله موارد آن؛ رفع یا کاهش و جبران خسارت به مردم متضرر را بر شمرده است.

در قانون جدید مجازات افغانستان که به کود جزا معروف است، تخریب محیط زیست و ایجاد آلودگی در آن جرم تلقی شده است و در صورتی که این عمل به صدمه جسمی، یا روحی یا

مرگ شخص منجر شود علاوه بر مجازات حبس، به جزای این جرم‌های مرتکب شده، محکوم می‌شود. در بند ۲ از ماده ۸۰۷ کود جزا آمده است که: هرگاه جرم مندرج فقره ۱ این ماده منجر به صدمه‌ی جسمی یا روحی یا مرگ شخص گردد، مرتکب علاوه بر حبس طولیل به جزای جرم مرتکب شده، نیز محکوم می‌شود. قانون‌گذار افغانستان در بند ۱ این ماده؛ جرم محیط‌زیستی را چنین بیان نموده است: شخصی که مواد مضر یا مواد آلوده‌کننده را در آب، خاک، هوا یا زمین به اندازه‌ای که کیفیت فیزیکی، کیمیایی یا بیولوژیکی آن‌ها را طوری که به انسان یا سایر موجودات زنده، گیاهان یا بناها مضر باشد، پخش یا مخلوط کند، مرتکب جرم محیط‌زیستی شناخته شده، به حبس متوسط، محکوم می‌گردد.

ب) آسیب‌های اقتصادی

در برخی موارد، آلاینده‌ها به‌خصوص آن‌هایی که خاک، آب و هوا را آلوده می‌کنند، موجب آسیب‌های اقتصادی بر مردم می‌شود؛ چون اگر پساب شرکت‌های نفتی و تولیدی و یا مواد نشتی آن، وارد زمین کشاورزی شود و یا وارد آب‌های شود که برای کشاورزی استفاده می‌شود و زمین از این طریق آسیب ببیند و محصول قبلی خود را نداشته باشد، صاحب زمین کشاورزی خسارت مالی و اقتصادی می‌بیند که عملیات نفتی، تولیدی و صنعتی موجب آن شده است، این خسارت مالی به‌طور مستقیم از آلودگی محیط‌زیست به وجود آمده است و اشخاص و شرکت‌های مسئول، باید خسارت‌های وارده بر کشاورزان را که زمینشان از محصول افتاده است، بپردازند. خسارت‌های مالی را نیز این قاعده شامل می‌شود و مورد قطعی آن خسارت‌های وارده مستقیم است. البته جایی بحث دارد که قاعده لا ضرر علاوه بر حرمت تکلیفی زیان‌های اقتصادی بر حرمت وضعی دلالت می‌کند یا خیر.

تخریب محیط‌زیستی در بسیاری از موارد موجب آسیب‌های اقتصادی به دیگران شود و این آسیب‌ها بر اساس قاعده لا ضرر ممنوع می‌باشد و در صورت تحقق ضرر به دیگران، شخصی حقیقی یا حقوقی که موجب تخریب محیط‌زیست شده است، باید ضرر وارده را جبران کند.

ج) آسیب به سایر موجودات زنده

آلودگی‌های محیط‌زیست زندگی و حیات بسیاری از موجودات زنده غیر از انسان را نیز به‌صورت جدی مورد تهدید قرار داده است و زیستگاه‌های حیوانات وحشی، حیات‌وحش،

پرنندگان بومی و مهاجر موجودات آبری و حشرات که روی سطح زمین وجود دارند و یا موجودات ریزی که امکان دارند در لایه‌های مختلف زمین و زیر خاک وجود داشته باشد، از بین می‌برند و نشت مواد نفتی و زباله‌ها به آب‌های دریا و اقیانوس‌ها به انواع موجودات دریایی، صدمات جبران‌ناپذیر وارد می‌کنند. انسان هرچند گل سرسبد این کره خاکی است ولی حق ندارد بدون دلیل سایر موجودات زنده را از بین ببرند و یا صدمات بر آن‌ها وارد کنند. علاوه بر آن، نابودی موجودات زنده توازن طبیعت را از بین می‌برند و موجب صدمات جبران‌ناپذیر بر خود انسان نیز می‌شود. استدلال به‌قاعده لا ضرر به حرمت ضرر به موجودات زنده به‌جز انسان، مورد مناقشه است ولی در فقه اسلامی از آنجای هر حکم تکلیفی و یا وضعی از حکم و اراده شارع مقدس ناشی می‌شود، هیچ شخصی حق ندارد که بدون اجازه شارع به سایر موجودات زنده به‌جز انسان صدمه وارد نماید مگر آن شارع مقدس اجازه داده باشد. لذا به‌جز حیواناتی که استفاده از گوشت آن‌ها را حلال دانسته و یا حیواناتی که بر انسان ضرری می‌رساند، بدون دلیل نباید نابود شوند. ثانیاً؛ نابودی موجودات زنده غیر از انسان تهدید بسیار جدی برای بقای نسل انسان به حساب می‌آید زیرا توازن طبیعی موجودات به هم می‌خورد و با از بین رفتن توازن طبیعی موجودات زنده، به زندگی انسان روی این کره خاکی نیز صدمات جبران‌ناپذیر می‌رسد. لذا از آنجای که نابودی دیگر موجودات به ضرر خود انسان منجر می‌شود، می‌توان به‌قاعده لا ضرر برای حفظ و صیانت از موجودات دیگر استدلال نمود چون همان‌طوری که ضرر جزئی بر هیچ شخص و فرد جایز نیست، زیان و ضرر بر کل بشریت و نسل آن نیز جایز نمی‌باشد. بنابراین قاعده لا ضرر آسیب‌های وارد بر موجودات زنده دیگر را نیز شامل می‌شود.

د) آسیب بر گیاهان و طبیعت

آلودگی‌های زیست‌محیطی علاوه بر آنکه بر این انسان و سایر موجودات زنده صدمات زیادی می‌رساند، بر گیاهان و طبیعت به‌ظاهر بی‌جان نیز آثار بسیار منفی به وجود می‌آورد. خاک‌های آلوده زمینه‌ی رشد گیاه را از دست می‌دهد و گیاهان و نباتات در زمین‌ها و خاک‌های آلوده از بین می‌رود و گیاهان که در بستر رودخانه‌ها و دریا رشد می‌کند و یا از آب بیشترین تغذیه می‌کند که با آلودگی آب نابود می‌شود. آلودگی هوا نیز در از بین بردن گیاه تأثیر دارد و گیاه در

هوای آلوده رشد خوب ندارد. خود طبیعت؛ زمین، هوا و آب وقتی آلوده می‌شوند، بسیاری از منظرهای زیبا از بین می‌رود. زمین، هوا و آب مایه حیات و زندگی برای همه چیز است و اگر به این آسیب وارد شود، کل حیات و زندگی پیرامون آن آسیب می‌بیند. لذا قاعده لا ضرر جلو زیان‌های وارده بر آن‌ها نیز از طریق حرمت رساندن ضرر می‌گیرد و دلالت می‌کند کسی حق ندارد به گیاهان و طبیعت ضرر وارد کند. استدلال به قاعده لا ضرر بر حرمت آسیب رساندن بر گیاهان و طبیعت از دو طریق امکان‌پذیر می‌باشد؛ نخست آنکه وارد نمودن ضرر بر گیاهان و طبیعت به نفسه ضرر بر آن اطلاق می‌شود و ضرر رساندن بر آن‌ها هم حرام است. ثانیاً؛ اگر گیاهان و طبیعت آسیب ببینند، انسان و سایر موجودات نیز آسیب می‌بینند و موجودی نسل بشر مورد تهدید قرار می‌گیرد. از آنجایی که ضرر بر گیاهان و طبیعت با واسطه ضرر بر انسان است، حرمت تکلیفی و وضعی دارد.

۲-۳. قاعده اتلاف

یکی دیگر از قواعد فقهی که بر حفظ و صیانت از محیط‌زیست و حرمت ایجاد آلودگی در محیط‌زیست دلالت می‌کند، قاعده اتلاف است. این قاعده با قاعده لا ضرر و قاعده تسبیب رابطه‌ی نزدیک به هم دارد. در مورد مستند و مبنای آن میان فقها اختلافات قابل توجه به چشم می‌خورد که ما وارد آن اختلافات نمی‌شویم. ولی از قاعده اتلاف بر وجوب حفظ محیط‌زیست و منع ایجاد آلودگی چنین استدلال شده است که: اگر شخصی در خاک و آب‌های سطحی و زیرزمینی و هوا و دیگر موارد محیط پیرامون آلودگی ایجاد کند و از این طریق به طبیعت و منابع طبیعی آسیب برساند که موجب تخریب و اتلاف سرمایه‌های طبیعی همگانی شود، اولاً این کار حرام است و ثانیاً؛ مکلف به جبران خسارت می‌باشد. (فهمی و عرب زاده، ۱۳۹۰: ۱۹۳)

بر اساس قاعده اتلاف، اگر شخصی حقیقی یا حقوقی مال شخص دیگر را تلف کند، ضامن آن خواهد بود. از این‌رو، هرگونه فعالیت شرکت‌های تولیدی، نفتی، صنعتی و ... موجب تخریب زمین، آب و هوا محیط پیرامون شود که بر اثر آن، مال شخص دیگر تلف و نابود شود همانند زمین کشاورزی، آب کشاورزی، صاحبان شرکت مسئول زمین کشاورزی خواهد بود.

مورد قاعده اتلاف اموال است و از این رو، آسیب‌هایی که تخریب محیط زیست به جسم و سلامتی انسان وارد می‌کند، از مفاد این قاعده خارج است و مشمول آن نمی‌شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی حاضر، مشخص می‌شود که افغانستان در سال‌های اخیر گام‌های مهمی در راستای تدوین و اجرای قوانین زیست محیطی برداشته است. قانون اساسی، قانون جزا، قانون محیط زیست و قانون نفت و گاز، چارچوب قانونی نسبتاً جامعی را برای حفاظت از محیط زیست فراهم می‌کنند. این قوانین، با تأکید بر ارزیابی اثرات زیست محیطی پروژه‌ها، به ویژه در صنعت نفت و گاز، تلاش دارند تا از تخریب و آلودگی منابع طبیعی جلوگیری کنند. مبنای فقهی این قوانین، با استناد به قواعدی چون «لا ضرر» و «اتلاف»، مشروعیت و پشتوانه محکمی به آن‌ها می‌بخشد. با این حال، چالش‌های متعددی در راه اجرای مؤثر این قوانین وجود دارد. ضعف ساختارهای نظارتی، کمبود آگاهی عمومی و عدم تخصیص منابع کافی، از جمله موانعی هستند که نیازمند توجه جدی می‌باشند. به منظور ارتقای وضعیت محیط زیست در افغانستان، تقویت ظرفیت‌های نهادی، افزایش آگاهی عمومی و مشارکت جامعه مدنی و تخصیص منابع مالی کافی ضروری به نظر می‌رسد. همچنین، همکاری‌های بین‌المللی و تبادل تجربیات با سایر کشورها می‌تواند در این زمینه بسیار مفید باشد.

منابع

۱. قانون اساسی افغانستان.
۲. قانون کد جزای افغانستان.
۳. قانون محیط‌زیست افغانستان.
۴. قانون نفت و گاز افغانستان.
۵. امین حسین، سحر، موسوعة التلوث البيئي، عمان، دار دجلة ناشرون وموزعون، ۲۰۱۰.
۶. حیدرپور، محمد و محمد علیایی، انتشار آلودگی‌های نفتی در خاک تحت تأثیر شرایط مختلف خاک و آلاینده، مجله علمی - پژوهشی، «عمران مدرس»، دوره سیزدهم، شماره ۲، بهار ۱۳۹۲.
۷. دو برادران، سینا و فردیس محمدزاده، بررسی تأثیر آلاینده‌های صنایع نفت و گاز بر انسان و محیط‌زیست، ماهنامه طب جنوب، شماره ۱، ۱۳۹۳.
۸. سالم، عطیه، شرح بلوغ المرام، بی‌نا، بی‌تا.
۹. سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الاشباه والنظائر فی قواعد و فروع فقه الشافعية، بیروت، دار الفکر، الطبعة الثالثة، بی‌تا.
۱۰. شیروی، عبدالحسین، حقوق نفت و گاز، چاپ سوم، ۱۳۹۵.
۱۱. فهیمی، عزیز الله و علی عرب‌زاده، مبانی فقهی حقوق محیط‌زیست، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی سال سیزدهم، شماره ۱، ۱۳۹۰.
۱۲. الحمد، رشید و محمد سعید صبارینی، البیئة .مشکلاتها، عالم المعرفة، سلسله کتب ثقافیه شهریه یصدرها المجلس الوطنی للثقافه والفنون والاداب، الکویت، ینایر، ۱۹۷۸.
۱۳. مشهدی، علی، مجموعه قوانین و مقررات محیط‌زیست در صنعت نفت، انتشارات خرسندی، چاپ اول، ۱۳۹۳.